Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Nisan 2019
Yıl 12, Sayı XXXIX, ss.461-482.

Journal of History School (JOHS)
April 2019
Year 12, Issue XXXIX, pp.461-482.

DOI No: http://dx.doi.org/10.14225/Joh1592

Geliş Tarihi: 07.02.2019 Kabul Tarihi: 30.04.2019

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BİR KADIN MUHALİF: PRENSES NAZLI

Sevda ÖZKAYA SOFU[1]

ÖZET

XIX. yüzyılın dünya ve Türk tarihi açısından en önemli simalarından biri Sultan II. Abdülhamid'dir. II. Abdülhamid'in saltanat dönemi Osmanlı Devleti'nin içeride ve dışarıda birçok baskı ve sorunla karşı karşıya kaldığı bir dönemdir. Kendisine dolayısıyla Osmanlı yönetimine muhalefet eden her türlü yapılanmayı ortadan kaldırarak devleti korumaya çalışan Sultan'ın gayretlerine rağmen muhalefet şiddetini giderek artırmıştır. Bu muhalifler içerisinde siyasetçiler, sanatçılar, yazarlar bulunmaktadır. İçlerinde en renkli ve farklı bir kişilik olarak Mustafa Fazıl Paşa'nın kızı Prenses Nazlı bulunmaktadır. Dönemin aydın kadın tipleri içerisinde de öncü bir kimliği temsil eden Nazlı Hanım'ın Sultan Abdülhamid'le münasebeti, muhalif karakteri, Jön Türklerle ilişkileri belgelere yansımıştır. Bu belgeler döneme başka bir açıdan bakmayı sağlar niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Prenses Nazlı Hanım, II. Abdülhamid, Muhalefet, XIX. Yüzyıl.

Opponet Woman in the Era of Abdülhamid II: Princess Nazlı

ABSTRACT

One of the most important people of XIX. Century was Sultan Abdulhamid II. The Ottoman State was face to face with a lot of pressure and problems during the sultan at a period of Abdulhamid II. Despite the effort of the Sultan- who tried to protect theState by

[1] Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
sozkaya@kastamonu.edu.tr

era dication of all the opponent settlements against the Sultan, there by against the Ottoman ruling-the opposition became intensified gradually. There were politicians, artists and writers as opponents. One of the most colorful and different characters of the opposition was Princess Nazlı, the daughter of Mustafa Fazıl Pacha. Lady Nazlı was a leading character among the woman intelligentsia of the period. Her connection with the Sultan Abdülhamid, her opponent character, her relationships with theYoungTurks were reflected to the documents. These document sprovides the possibility of looking to the periodfrom a different point of view.

KeyWords: PrincessLady Nazlı, Abdulhamid II, Opposition, XIX. Century

Prenses Nazlı Hanım, Muhalefet ve Sultan Abdülhamid

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı tarihinin en çok tartışılan dönemlerindendir. Bu dönem, gerek dünyada XIX. Yüzyılın büyük değişimlerinin siyasal, sosyal ve iktisadi hayata yansımaları, gerek Osmanlı Devleti'nde Batı'nın etkisinin net bir biçimde hissedilmesiyle dikkat çekmektedir. Gelişen teknoloji, haberleşme ve ulaşım kaynakları, Fransız Devrimi'nden sonra adı konulmuş fikirlerin ve *yenidünya* görüşlerinin öncelikle ve bilhassa aydınlar, yazarlar, siyasetçiler ve nihayet halklar tarafından tanınması ve tartışılmasını kolaylaştırmıştır.

Sultan Abdülhamid, içeride ve dışarıda devleti zor durumda bırakan birçok sorunla uzun yıllar mücadele etmek zorunda kalmıştır. Devletin iktisaden yaşadığı sıkıntılara rağmen gelişen dünyaya ayak uydurmasını sağlayacak birçok faaliyet gerçekleştirilmiştir. Sultan'ın devleti korumak için İngiltere, Fransa, Rusya ile mücadele etmesi gerekmiş ve bunun için haberleşme, ulaşım gibi merkezi otoriteyi güçlendirecek girişimlere ayrı bir önem verilmiştir. Ancak II. Abdülhamid için devletin bekasını tehlikeye düşüren, mücadele edilmesi gereken tek unsur BatılıBatılı devletler değil onlarla birlikte hareket etmekten kaçınmayan içerideki muhalif kesimdir. İçerideki muhalefet aslında değişen dünya düzeninin

bir neticesi olmakla birlikte Sultan açısından devleti yok edecek BatılıBatılı siyasetin bir uzantısı olarak görünmekteydi. Zira muhalefetin beslendiği kaynak Batının tanımladığı milliyetçilik, eşitlik, hürriyet fikirleriydi. Sultan Abdülhamid kendisini müstebit olarak gören muhalefeti suçlamakta, muhalifler ise modern, özgürlükçü ve milli bir yapıyı kurtuluş olarak görmekteydiler ve her iki taraf da kendince haklı sebeplere dayanmışlardır.

Bilhassa Milliyetçilik fikrinin, Osmanlı Devleti'ni böleceği, bu fikir etrafında Batılı devletlerin emperyalist emellerini gerçekleştirmek için bir diplomasi aracı olarak kullanılacağı endişesi taşıyan Sultan Abdülhamid yanılmamıştır. Milliyetçilik fikrine karşı bir Osmanlı milleti yaratmayı tasarlamış, Halifelik makamının gücünü yeniden İslam toplumları üzerinde tesis etmek istemiştir[2]. Ancak bilindiği üzere ardı ardına gelen savaşlar, kaybedilen topraklar, isyanlar, iktisadi buhran, değişen dünya düzeni karşısında olup bitenlere ayak uyduramayan Osmanlı Devleti dağılma sürecine girmiştir.

Burada akla gelen soru içerideki muhalefetin gerçekten ne kadar etkili olduğudur. O halde bu muhalefet hakkında genel bir bilgi vermek gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin yönetim biçimine ilk ciddi siyasi muhalefet Yeni Osmanlılar Cemiyeti[3]tarafından gerçekleştirilmiştir. XIX. Yüzyılda artık bütün dünyada

[2]Sultan Abdülhamit döneminde izlenen politikalar Onun Osmanlılık ilkesini takip ettiğini göstermektedir. Irk ve din ayrımı gözetmeden yaratılmak istenen Osmanlı milleti fikri Tanzimat Dönemi'nden itibaren hayata geçirilmiş ve söz konusu dönemde İslamcılığa doğru bir seyir izlemiştir. Bunun sebebi dönemin şartları içerisinde aranmalıdır. Zira yine bu dönem milliyetçilik fikrinin etkisinin giderek güçlendiği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s. 74-77.

[3]Genç Osmanlılar (Yeni Osmanlılar), bazı aydınların Hükümetin faaliyetlerini kontrol edebilecekleri bir idare tarzının kurulmasını sağlayacak çalışmalar yapmak için oluşturdukları bir cemiyetti. Bunun için Meclis-i Meşveret'in kurulması ve iktidarın böylece paylaşılmasını gerçekleştirmeyi amaç edinmişlerdir. 1865 yılında İstanbul'da kurulmuş olan Cemiyet'in üyeleri varlıklı ailelere mensup aydınlardır. XIX. yüzyılın bütün hürriyetçi cemiyetleri gibi gizlilik esası üzere meydan getirilmiştir. Yine bu cemiyetin Osmanlı yönetimine karşı ilk ciddi siyasi muhalefetin İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğu yönündeki bilgilere rağmen bu cemiyetin köklerinin Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne dayandığı göz önünde bulundurulacak olursa İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden önce Yeni Osmanlılar Cemiyetinin bu muhalefeti temsil ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1861-1876*), C. VII, TTK. Ankara, 2003, s. 299-317.

gençlik hareketleri başlamış, siyasette söz sahibi olmak isteyenler bir takım cemiyetler, dernekler kurmak yoluyla teşkilatlanmışlardır. İşte Osmanlı topraklarında da aynı tarzda muhalif hareketin mensupları Jön Türkler[4] adıyla tanınmıştır. Başlangıçta monarşiyi ortadan kaldırmak gibi bir hedefi olmayan bu hareket daha çok Fransız Devrimi'nin hürriyet ve eşitlik ilkelerinin tesirinde ve bir süre sonra milliyetçilikten rengini alan bir yapıya dönüşmüştür. Tıpkı Sultan Abdülhamid gibi devletin ve milletin kurtuluşunu istediklerini ifade eden bu muhalif gurup milletin içinde bulunduğu fakr-u zaruretten, iktisadi sıkıntılardan Sultan'ın politikalarını sorumlu tutmuş ve o dönem için köklü ve radikal sayılabilecek bir değişimi talep etmişlerdir. Meşruti monarşi, anayasal monarşi olarak adlandırılabilecek talebin sahibi gurup yazarlar, edebiyatçılar, bürokratlar, Avrupa'ya eğitim almak için gönderilmiş öğrenciler, sanatçılar gibi daha çok üst sınıfa mensup kimselerdenmeydana gelmiştir. Zaten I. Meşrutiyet'in (1876) sona ermesinin ardından halkın bir tepki göstermemiş olması bunu ortaya koymuştur. Zira bundan sonra halkın bilinçlendirilmesi için faaliyetler başlatılmıştır. Çünkü halkın sahip çıkmayacağı bir hareketin başarısız olacağı açıkça anlaşılmıştır.

Söz konusu dönemde muhaliflerin en önemli aracı basın olmuştur. Sultan Abdülhamid kendisine ağır eleştirilerin yöneltildiği, halkın yanlış yönlendirildiğini, kötüye kullanıldığını düşündüğü mecmua ve gazeteleri zaman zaman kapattırmış, ülke dışından gelenleri yasaklatmış, toplatmış, bazı yazarlar sürgüne gönderilmiştir. Dönemin bahsedilen özellikleri göz önüne alındığında Sultan Abdülhamid'in bu dönemde uyguladığı sıkı sansür politikasını Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının önüne geçmek için aldığı tedbirlerden biri olarak görmek gerekmektedir. Basın, tarih sahnesine çıktığı andan itibaren önemli bir güç olmuştur. Osmanlı basını da bu dönem tarihini anlamak için önemli bir

[4]Mustafa Fazıl Paşa'nın valilik hakkından mahrum edilmesi neticesinde kaleme aldığı mektup yönetimi eleştiren, meşrutiyet tarzının faziletlerinden bahseden bir metin olarak Genç (Yeni) Osmanlılar'a ulaştırılmış ve bundan sonra Mustafa Fazıl Paşa Yeni Osmanlıların önemli isimlerini maddi destek sağlamak yoluyla Paris'e davet etmiştir. Böylece başta Paris olmak üzere Avrupa'nın belli başlı şehirlerinde faaliyet gösteren Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri Genç Türkler (Jön Türkler) adıyla Avrupa'da tanınmışlardır. Jön Türklerin örgütlenmesi, amaçları, faaliyetleri ve önemli isimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK., 2000, Ankara, s. 195-209. Ayrıca Jön Türklerin Avrupa'da faaliyetleri ve Avrupalı Cemiyetlerle ilişkileri hakkında bkz. Paul Dumont, *Osmanlıcılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk*, Çev. Ali Berktay, YKY. Yay., 1999, İstanbul, s. 51-63.

kaynaktır. Sultan Abdülhamid bu büyük gücün farkında olarak aslında güttüğü Osmanlıcılık fikri ve denge siyasetinin zarar görmemesi adına bahsedilen tedbirleri almıştır. Ancak tüm tedbirlere rağmen muhalefet giderek güç kazanmıştır[5].

Basın faaliyetlerini etkili bir biçimde kullanan ve zaman zaman Batılı devletlerden destek alan Jön Türklerin hâmisi ise uzun bir süre Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa olmuştur[6]. Bilindiği üzere Mısır XVI. Yüzyılda Osmanlı topraklarına katılmış ve eyalet-i mümtâze olarak düzenlenmiştir. Bereketli toprakları ve stratejik konumu itibariyle Osmanlı Devleti'nin de her daim önemli bölgelerinden biri olmuştur. Ancak Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın hâkimiyet alanını genişletmek üzere başlattığı isyan, devleti zor duruma düşürmüş, İngiltere ve Fransa bu bölgede açıkça rekabet ermeye başlamışlardır. Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa İstanbul'u ele geçirmeyi, tahta geçmeyi hayal etmiş ancak bu hayal Mısır'ı İngiltere'nin sömürgesi haline getiren işgale (1882) kadar mevcut imtiyazları genişletmek gayretinden öteye gidememiştir. Fakat Mısır'da Kavalalı Hanedanı ile başlayan bu merkezi otoriteye karşı duruş, bir nevi muhalefet geleneği yerleşmiştir. Mehmet Ali Paşa kendi hanedanını yaratırken Fransızlarla işbirliği yapmış, ilerleyen süreçte Fransa hep Mısır'da etkili bir rol oynamıştır. Ancak İngiltere'nin Sanayi Devrimi'nden sonra önlenemez yükselişi, Osmanlı Devleti'nden diplomatik ve ticari ayrıcalıklar elde etmesi neticesinde Hindistan'a giden yol üzerindeki bu önemli mevkiyi Fransız tehlikesinden korumuş ve

[5] Bora Ataman, "Türkiye'de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü", *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı 14, ocak 2009, İstanbul, s. 37-47.

[6] Mustafa Fazıl Paşa, 1830 Kahire doğumludur. Hidiv İsmail Paşa'nın kardeşi olup Veraset Fermanı icabı İsmail Paşa'dan sonra Hidivlik makamına geçmesi gerekirken İsmail Paşa'nın Osmanlı Devleti nezdinde faaliyetleri neticesinde bu hakkından mahrum kalmıştır. Osmanlı yönetiminde önemli görevlerde bulunmuş olan Mutafa Fazıl Paşa, İsmail Paşa'nın telkinleri sayesinde Sadrazam Fuad Paşa'nın isteğiyle Avrupa'ya sürgün edilmiştir. Bundan sonra haksızlığa uğradığı düşüncesiyle Avrupa basınında Osmanlı aleyhine yazılar yazmış ve meşrutiyet idaresini savunmuştur. Böylece İstanbul'dan uzaklaştırılmış olan muhalif aydınlarla birlikte çalışmak için onları yanına davet etmiş ve maddi bakımdan himaye etmiştir. Örgütlü, Avrupa destekli, maddi bakımdan imkânlara sahip bir muhalif hareketin lideri rolünü üstlenmiş olan Mustafa Fazıl Paşa, Prenses Nazlı Hanım'ın babasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şit Tufan Bozpınar, "Mustafa Fazıl Paşa 1830-1875", *TDV. İA*. C. 31, 2006, İstanbul, s. 300-301.

nihayet bölgeye sahip olmuştur[7]. Böylece Mısır'ın tarihinde Osmanlı Devleti dışında Fransa ve İngiltere rol oynamış, bu iki Batılı devletin siyasi, sosyal hayata etkileri derin olmuştur. Türkçülük bilincinin güçlendiği döneme benzer bir şekilde Said Paşa döneminden başlayarak Mısır ordusunda ve bürokrasisinde daha çok Mısırlıların yer alması ve daha sonra Mısır Mısırlılarındır ifadesinde kendini bulan Mısırlılık bilinci bunun zeminini meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı oluş geleneği içerisinde yetişmiş, İngiliz ve Fransız devletlerinin etki alanı içerisinde bulunan Hidiv ailesinden kişilerin Jön Türkler gibi bir muhalif gurup içerisinde önemli ölçüde yer almaları son derece anlaşılırdır. Devletin ve milletin bekasını kendisine gaye edinen ve bunun için farklı yollar benimseyen Sultan ve Jön Türkler bu dönem Osmanlı tarihinin karakterini de ortaya koymaktadır. Sıkıntılarla boğuşan bir devleti yıkılmaktan kurtarmak için düşünülen yollar, fikir çatışmaları, denge siyaseti, halkın bilinçlenmesi, değişen dünya düzeni...

Genel olarak bütün dünyanın özel olarak İslam dünyasının ve Osmanlı Devleti'nin sosyal ve siyasal hayatı için büyük değişimlerin yaşandığı bu dönemin bir diğer önemli özelliği Tanzimat'tan beri devam eden kadın hareketleridir. Yani hürriyet istediğini söyleyenler sadece erkekler değillerdir. Osmanlı Devleti'nin üst düzey ailelerinin hanımlarının bir kısmı bu hareket içerisinde yer alırken doğrudan devletin politikalarını eleştirmek ve siyasete dâhil olmak gibi bir amaçla değil öncelikle eğitim ve iş dünyasında yerlerini almak için bir mücadeleye girişmişler ve Sultan Abdülhamid'in de desteğiyle pek çok okul buna hizmet etmiştir[8]. Nitekim ilerleyen süreç içerisinde gerek Türkçülerin gerekse Batıcıların programlarında kadın haklarına geniş ölçüde yer verilmiş,

[7]Mısır'ın İngiliz işgali altında olduğu, tüm maddi kaynaklarının İngiliz kontrolüne geçtiği bir dönemde, Hidiv sülalesinden Prenses Nazlı Hanım'ın ömrünün sonuna kadar İngiliz medeniyetine duymuş olduğu hayranlık çalışmada Cemaleddin Efgani ile Nazlı Hanım arasındaki görüşme kapsamında ele alınmıştır. İngiltere'nin Mısır'ı işgal süreci, sömürü düzeni, önemi ve ayrıntıları için bkz. Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali 1882-1887*), Tarih Vakfı yurt Yay., İstanbul, 2010.

[8]Sultan Abdülhamit döneminin en büyük çabasının eğitim alanında olduğu ve bu alanda büyük gelişmeler kaydedildiği bilhassa 1859'da Mülkiye Mektebi'nin kurulmasının önemi tarihçiler tarafından zikredilmektedir. Bkz. Lewis, *a.g.e.* s. 179-181.

değişen dünyada yer alabilmek için kadın konusunun önemi anlaşılmıştır[9]. Böylece Sultan'a karşı duranlar arasında kadınların da adı geçmeye başlamıştır. Ancak bu öncü kadınlar arasında Mustafa Fazıl Paşa'nın kızı Prenses Nazlı Hanım farklı bir konuma sahiptir. Ailesinden gelen muhalefet etme geleneğinin etkisi kendisinde açık bir şekilde görülen Nazlı Hanım, Mısır'da kadın hareketlerinin öncü ismi kabul edilmekle birlikte Osmanlı merkez siyaseti içerisinde Jön Türklerle birlikteliği, İngiliz hayranlığı, Sultan'la olan diyalogları nedeniyle farklı bir konumdadır.

Nazlı Hanım'ın babası Mustafa Fazıl Paşa, 1846 tarihinde İstanbul'a geldikten sonra vezir olmuş, maliye, maarif ve adliye nazırlıklarında bulunmuştur. 1866-1867 yıllarında Paris'te yaşayan Mustafa Fazıl Paşa daha evvel bahsedildiği üzere "Yeni Osmanlılar Cemiyeti"ni maddi bakımdan desteklemiş, meşrutiyet yönetimi ve anayasal rejimi savunanlarla birlikte hareket etmiştir. Dünya görüşü ve Osmanlı Devleti ile ilişkileri bakımından babasının izinden giden Nazlı Hanım 1853 yılında Kahire'de dünyaya gelmiştir. Paşa'nın ilk kızı olan Prenses Zeynep Nazlı Hanım'ın çocukluğu ve gençliği İstanbul'da geçmiştir[10]. Çok iyi bir eğitim aldığı bilinen Nazlı Hanım Türkçe, Fransızca, Arapça ve İngilizceyi iyi derecede öğrenmiştir. Bunların dışındabir edebiyat ve sanat tutkunu olan Nazlı Hanım, güncel meseleleri, dünyada olup bitenleri de yakından takip etmiştir. Henüz 1872 senesinde, 19 yaşındayken ressam Elisabeth Jerichaun-Bauman'ın kızı ile mektuplaşmış ve ona Roma, Paris ve Londra'yı görmeyi çok istediğinden bahsetmiştir[11]. Bu hali ile modern, üretken ve muhalif

[9]Modernleşme faaliyetleri içerisinde kadının toplumsal hayat ve üretim içerisinde yerini alması gerekliği dönemin Türkçü ve Batıcı aydınları tarafından ele alınan önemli bir konudur. Özellikle toplumsal gerilemenin nedeni olarak kadınların cehaletini ve geriliğini gören "batıcı" aydınlar, kadınların eğitimi üzerinde durmuşlardır.Kadınlar için ilkokul ve ortaokulların eğitimine 1858' de başlanmış, mesleki olarak da 1842' de Askeri Tıbbiye'ye bağlı olarak ilk "Ebe Okulu", 1869' da İnan Sanayi Mektebi (Kız Sanat Okulu), 1870'de Darülmuallimat" (Kız Öğretmen Okulu) açılmıştır. Bkz. Vahap Sağ, "Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk" *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1 Doç.Dr. FeramuzAYDOĞAN'ın Anısına, s. 9-23.

[10] Atilla Çetin, *Mısırlı Prenses Nazlı Hanım'ın Hayatı 1853-1913, 100. Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle,* İzmit, 20134, s. 1-3.

[11] 1869 senesinde Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'daki hareminde bulunmuş ressam. Bkz. *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu Kitabı*, 9-10 aralık 2006, İstanbul, 2007, Mary Roberts,

bir kadın olarak Nazlı Hanım, Osmanlı Devleti'nin ve İslam dünyasının içinde bulunduğu sıkıntıları takip etmiş ve bunun için çözümün yenilikçi reformlardan geçtiğini düşünmüş ve dile getirmiştir[12]. Bir İngiliz mürebbiye tarafından yetiştirilmiş olan Nazlı Hanım yine aynı sene Halil Şerif Paşa[13] ile evlenme merasiminde tamamen Avrupai bir gelinlik giymeyi tercih etmiştir[14]. Ayrıca Osmanlı kadınlarının Batılı tarzda giyinmek istemelerinde Mısır'dan gelen bu elitlerin bir rolü olduğu da unutulmamalıdır. Tabii Mısır Hidiv ailesi bilindiği gibi her vesile ile Avrupa nezdinde bağımsız bir yönetici aile olmak ve meşruiyet kazanmak gayretinde olmuştur. Anlaşılan odur ki; Prenses Nazlı'nın Avrupalı devlet adamları, sanatçılar, derneklerle görüşmeleri, evinde sanat ve edebiyat sohbetlerini bir geleneğe çevirmesi bir anlamda bu meşruiyet kazanma arzusundan kaynaklanmıştır. Her tercihi ile farkını ortaya koyan Nazlı Hanım'ın Sultan Abdülhamid ile olan diyaloglarının başlangıcını bu görüşler değil daha çok özel hayatı oluşturmuştur. Nazlı Hanım, ilk eşi Halil Şerif Paşa'nın ölümünden sonra maddi bakımdan sıkıntılı günler geçirmiş, eşinden kalan borçlar nedeniyle rahat bir hayat sürememiştir. Sultan Abdülhamid'e müracaat ederek yardım talebinde bulunmuş ve böylece Sultan on bin kuruş maaş ile bir evi kendisine tahsis etmiştir[15]. Sultan'ın bir vezir hanımının fakirlik içinde kalmaması için yaptığı yardımlar siyaset söz konusu olduğunda Nazlı Hanım için Sultan'ın karşısında yer almasına engel teşkil etmemiştir.

Dünyayı görmek arzusunu çok genç yaşlardan itibaren taşıyan Nazlı Hanım, 1880'den sonra Fransa, Almanya, Macaristan, Fas, Sudan gibi Avrupa ve Afrika ülkelerine seyahat etmiş, bu seyahatlerinde siyasi görüşleri ve davranışları nedeniyle takibe uğramıştır. 1896'da Tunus'a kız kardeşini ziyarete gittiğinde burada yine Batıcı "Genç Tunuslular" gurubunun önemli isimleriyle görüşmüş,

"Karşıtlıklar, Said, Sanat Tarihi ve 19. Yüzyıl İstanbul'unda Osmanlı Kimliğini Yeniden Keşfetmek", *Uluslar Arası Oryantalizm Sempozyumu*, 9-10 Aralık 2006, İstanbul, s. 270.

[12] Çetin, A.g.e. , s. 2-3.

[13]Halil Şerif Paşa, Mısır ümerâsından Büyük Şerif Paşa'nın oğlu olup Avrupa'da tahsil görmüş ve Atina, Petersburg ve Viyana sefirliği görevlerinde bulunmuştur. Avrupa siyaseti ve kanunları hakkında derin bilgiye sahipti. Nazlı Hanım'ın ilk eşidir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,* C. II, Yay. Haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Ramazan Tosun, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 338.

[14] Roberts, a.g.m., s. 273.

[15] O.A. İ.DH. 780-63446,27 Ocak 1879.

bu sohbetler esnasında tanıştığı Halil Bouhageb[16] ile 5 Nisan 1900'de ikinci kez evlenmiştir. Hayatının son 13 yılını Tunus'ta geçirmiş ve 1913'te Kahire'de vefat etmiştir[17]. Hayatı hakkında kısaca bilgi verilen Nazlı Hanım'ın asıl dikkat çeken yönü modernist tutumu ve yenilikçi yönetim anlayışı, dünya görüşü, bu yönde faaliyetleridir.

Yukarıda bahsedildiği üzere Mısır'da kadın hareketinin de öncü isimlerinden biri olarak görülen Nazlı Hanım'ın Sultan Abdülhamid'e muhalefeti de dönemin diğer isimlerinden daha farklı olmuştur. Şöyle ki; Prenses Nazlı Hanım aslında yaşadığı dönemde İslam toplumlarının içinde bulunduğu duruma kafa tutmuştur. Bunu yaparken kimi zaman sanat alanını, kimi zaman siyaset alanını kimi zaman edebiyat alanını kullanmıştır. Döneminin diğer kadınlarından ve aydınlarından onu farklı kılan kendine has bu üslubudur. Yine aynı zamanda dönemin Batı ve Doğu medeniyetleri arasındaki çatışma ve sıkışmışlık pek çok aydından farklı olarak Prenses Nazlı'da sona ermiş gibidir. Zira Nazlı Hanım, hem İngiliz medeniyetine olan hayranlığını açıkça ifade etmekte hem de İslam toplumunun Batılı devletlerin, özellikle İngiltere'nin boyunduruğundan kurtulmasını yürekten istediğini dile getirmektedir. Bu ilk bakışta bir çelişki belki samimiyetsiz bir söz gibi görünmekle birlikte Prenses, yeri geldiğinde Batı'nın bakış açılarını da eleştiren, ileri görüşlü bir yenilikçi, batıcı, aynı zamanda Müslüman kimliğini unutmayan bir aydın tipidir. Sadece Sultan Abdülhamid'e muhalefet edenler ile birlikte hareket ettiği söylenemez. Aslında Prenses Nazlı Hanım dönemine muhalif bir aydındır. İslam dünyasının geri kalmışlığına, Avrupalıların oryantalizmine, erkek egemen dünyaya karşı olan muhalif tutumu, bulunduğu her yerde muhalefeti temsil eden, döneminin karşıt görüşlerinin konuşulduğu kesimlere yakın durması onun çok yönlü bir muhalif olduğunu ortaya koymaktadır.

[16]Zeytuna Medresesi hocalarından Salim Bouhageb'in oğlu, Fransa'da eğitim görmüş, hukukçu, Tunus başbakanı. Bkz. Atilla Çetin, *Mısırlı Prenses Nazlı Hanım'ın Hayatı 1853-1913, 100. Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle,* İzmit, 20134, s. 4.

[17] Atilla Çetin, *Mısırlı Prenses Nazlı Hanım'ın Hayatı 1853-1913, 100. Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle,* İzmit, 20134, s. 7.

1896 yılında Paris'te Jön Türklerin kongresine katılarak siyasi tutumunu daha net bir şekilde ortaya koyan Nazlı Hanım, bundan sonra Sultan'a bir mektup göndermiş ve bu mektup Ahmet Rıza tarafından yayınlanan Meşveret gazetesinde yer almıştır. Ahmet Rıza[18] bu tarihlerde Jön Türklerin liderliğini yapan ve Sultan Abdülhamid'e olan muhalefetiyle ün yapmış bir isimdir. Çıkardığı gazete Meşveret, Meşrutiyet döneminin önemli muhalif gazetelerinden biridir ve dolayısıyla dönemin muhaliflerinin etrafında toplandıkları bir yayın organıdır. Burada Ahmet Rıza bir kadının Sultan'a karşı cesur tutumunu övmekte ancak O'nun bir Osmanlı–Mısır Prensesi, bir elit olduğunun üzerinde durmamaktadır. Aslında Nazlı Hanım'ı bu kadar cesur yapan şey kendisinin dönemi için epeyce farklı sayılabilecek kişiliğinin yanı sıra mensup olduğu hanedanın zaten hep Osmanlı'ya karşıtlık geleneği içerisinde büyümüş olmasıdır. Üstelik bu dönem Osmanlı Devleti'nin içeride ve dışarıda çokça baskıya maruz kaldığı bir dönemdir. Söz konusu mektup Nazlı Hanım'ın Sultan Abdülhamid'e ve devletin içinde bulunduğu duruma bakışı ve tavrını ortay koymaktadır. Ancak burada dikkat çeken husus, mektubun Batılılar ve Ahmet Rıza tarafından çok cesurane ve sert bulunmasıdır. Aslında söz konusu dönemde Sultan II. Abdülhamid birçok eleştiriye ve suçlamaya maruz kalmış, gerek ülke dışında

[18]Ahmet Rıza 1858 İstanbul doğumludur. Babası Şûra-yı Devlet ve Âyan Meclisi Üyeliğinde bulunana İngiliz lakaplı Ali Bey'dir. Batı kültürü ile yetişmiş olan Ahmet Rıza Osmanlı toplumunun geri kalışını tarım tekniklerindeki gerilikte bulmuş ve ziraat eğitimi almak üzere Fransa'ya gitmiştir. Bundan sonraki yaşamında Fransız düşünürlerinin, pozitivizminin etkisi kalıcı olmuştur. Paris'te bulunduğu sıralarda Osmanlı Devleti'nin durumu hakkında layihalar kaleme almış ancak bir süre sonra önerilerinin dikkate alınmadığı gerekçesiyle bunları gazetelerde yayınlamıştır. Ahmet Rıza, 1895'te Türkçe "Meşveret" isimli gazeteyi ki; bu gazete Jön Türklerin ve bir süre sonra İttihat Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organı haline gelmiştir, yine aynı adla Fransızca ekini çıkarmıştır. Gazete 4 sayfadır. Osmanlı yönetimini eleştirmek bir yana Sultan Abdülhamit'e karşı hakaret içerikli yazılar yazmıştır. Bunun üzerine de gazetenin Osmanlı Devleti'ne sokulması yasaklanmıştır. Ayrıca kapatılması için Fransa'ya baskı yapılınca Ahmet Rıza Meşveret'i önce İsviçre'ye sonra Belçika'ya taşımıştır.. Bkz. Hıfzı Topuz, 100 Soruda Türk Basın Tarihi, İstanbul, 1973, s. 40-41, Ahmet Rıza'nın Meşrutiyet'in ilanı vesilesiyle Sultan'a gönderdiği tahrirat ve Sultan'ın Ahmet Rıza hakkında düşünceleri için bkz. *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamit*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1999, s.422-417, Mardin, a.g.e., s. 177-223, bu konuda *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar* adlı eserin *Ahmet Rıza* maddesinde yazar Meşveret'in İttihat Terakki'nin yayın organı olduğunu Ahmet Rıza'nın ise buranın başına geçtiğini ifade etmektedir. Bu bilgi Şerif Mardin'in verdiği bilgilerle çelişmektedir. Ayrıca yine maddenin yanında yer alan Ahmet Rıza ve Prenses Nazlı'nın Jön Türk Kongresi'ne katılmak üzere Paris'e gittiğinde birlikte çekindikleri ve üzerinde Nazlı hanım'ın imzası bulunan fotoğrafın altında "*Ahmet Rıza'nın Fransız asıllı eşi Nazlı Hanım*" ifadesi bulunmaktadır. Bu ifade de tamamen yanlıştır.

basılan kitaplarda ve gerek içeride ya da dışarıda yayınlanmakta olan dergi ve gazetelerde şiddetli bir dil kullanılmıştır. Hatta bu sebeplerle Sultan Abdülhamid'in pek çok dergi ve gazeteyi kapattırdığı, bazı yayınların ülkeye girişini yasakladığı bilinmektedir[19]. Anlaşılacağı üzere bu tutumun sebebi, devletin kendisi olarak görülen Sultan'ın itibar kaybını önlemek ve Osmanlı'yı parçalama girişimlerini engellemektir. Prenses Nazlı'nın mektubunun yankı getirmesinin sebebi bir kadının, üstelik Sultan'ın yardımını alan bir Prensesin açıkça eleştiride bulunması olmalıdır. Burada ifade etmek gerekir ki Sultan'ın bakış açısı bulunduğu konum itibariyle doğru ancak muhalefetin tepkisi de dönem itibariyle kaçınılmazdır. Nitekim mektubu[20] takdim ederken Ahmet Rıza şu ifadeleri kullanmaktadır; "*Prenses Nazlı Hanımefendi bir gün Hünkâr tarafından kendilerini iknâa gelen büyük bir memura; "efendimiz erkekleri kadın etdi, ben kadınlığımla erkek oldum. Bana karışmasınlar, başka lütûf ve ihsânlarını istemem" cevabını vermişlerdir. Hissiyât-ı merdâneleriniâtidekimektublaisbât buyuruyorlar. Bu mektub birçok erkeklere güzel bir numune-i imtisâl olur ümidindeyiz..."* Prenses Nazlı, Sultan Abdülhamid'ten korktuğunu düşündüğü kimselere bir gönderme yaparak başladığı mektubu gerçekten dikkat çekici ifadelerle doludur. Bu sert sözlere rağmen Osmanlı Arşivi belgeleri incelendiğinde Nazlı Hanım'ın maddi bakımdan sıkıntılı günlerinde Sultan'dan yardım talepleri, Sultan tarafından şefkat nişanı aldığı, maaş bağlandığı, kendisinin her daim Sultan'ın sadık bir bendesi olduğu yönündeki ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Tüm bunlara rağmen söz konusu mektuptan anlaşılmaktadır ki Nazlı Hanım Paris'te Jön Türklerin kongresine katılmış ve Ahmet Rıza ile resimleri Batı basınında yer almıştır. Ahmet Rıza ile olan diyalogu ve bu kongreye katılmış olması Sultan Abdülhamid'i rahatsız etmiş ve zaten Nazlı Hanım bu faaliyetleri sebebiyle çoğu zaman takibata uğramıştır[21]. Kongreye katılması konusunda açıklamalar yapılan mektupta şu ifadeler yer almaktadır; "*Bu hafta reşide–i dest-i 'acizânem olan Avrupa cerâidinde Zât-ı akdes-i tâcdârilerininhakk-ı câriyanemde fevkalade muğbir olduklarını kemâl-i*

[19]Abdülhamit dönemi sansür politikası için bkz. Topuz, a.g.e., s. 53-62.
[20]*Prenses Nazlı Sultan Hanımefendi Tarafından Abdülhamid'e Mektup*, Ahmed Rıza, 12 Cemazielahir 1314, Meşveret, cilt: I, sayı: 22, sayfa: 2-3.
[21]OA. HR. SYS. 926, 6-7, 28 Haziran 1896, OA. Y. PRK. EŞA. 30-43, 25 Haziran 1898.

esefle mütâlaa eyledim. Paris'de bulunan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti müzâkerâtında bulunmağlığım sebeb-i iğbirâr–i mülûkâneleri olduğunu anladım. Binâenaleyh bu bâbda bir iki söz söylemek üzere müsâade-i şehriyârileriniistid'â ve istirhâm eylerim.

Hâtır-ı nişân-ı humâyûnları buyurulacak olursa bir gün merhûm Halil Şerif Paşa'ya "doğru söze âşıkım" buyurmuş idiniz. Merhûm da sevine sevine bu hikmet-i şahânelerinicâriyelerine tebşir eylemiş olduğundan doğrulukdan zinhâr ayrılmamak içün birlikde 'ahd-u peymân eylemişdik…" mektubun girişinde bu sözlerle Nazlı Hanım'ın Jön Türk Kongresi'ne katılma sebebini açıklama durumunda kaldığı anlaşılmaktadır. Sultan'ın Halil Şerif Paşa ile olan sohbetlerinden birinde "doğru söze âşık olduğunu" ifade ettiğini hatırlatmış ve söyleyeceklerinin Sultan tarafından doğru kabul edilmesini, bu sebeple ne olursa olsun doğru bildiklerini söylemekten vazgeçmeyeceğini vurgulamıştır. Böylece aslında Ahmet Rıza'nın Nazlı Hanım'ın mektubunun ve tavrının bazı erkeklere örnek olmasını istemesinin sebebi anlaşılmaktadır. Zira Jön Türk Kongresi'ne gizlice katılanlar, Jön Türklerle birlikte olduğunu saklayanlara rağmen Nazlı hanım açıkça duruşunu ortaya koymuş ve bunu şu sözlerle savunmuştur;"... *Bir vakitden beru Cemiyet'in neşriyâtını ve mükerreren hak pâyi mülûkânelerine mutazzırâne takdim edilen lâyihâları okuduğumdan ve Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânelerinin derece-i harâbiyetini 'arz ve beyâniçün bunlar umûmiyeti itibâriyle bir doğru söz hükmünde bulunduğundan Paris'de bulunduğum esnâda bu cemiyetde bulunmağı vecibeden 'add eyledim..."* Devlet işlerinin kötü gidişatı hakkında getirilen eleştirileri haklı bulan Nazlı Hanım, kongreye katılışını gizlemek yahut inkâr etmek yerine bunu bir zorunluluk olarak görmüştür;*"...Cümlenin handân-ı zişânınıza, vatan-ı 'azizimize sadâkatlerini müşâhede eyledim. Girdâb-ı inkırâz olan vatan-ı mukaddesemizin canhıraş ahvâline cümlesinin giryân olduğunu gördüm. Efendimizin vaktiyle doğru söze âşık bulunduklarını tahattür eyledim. Bu sevdâdanheyhât vazgeçmiş olduğunuzu bilâihtiyâr düşündüm. Fakat âcizelerininCenâb-ı Hakk'a karşı vermiş olduğum ahd-ü peymânvicdânımılerzân etti. Aşk fâni 'ahd bâki olduğunu yakinen anladım..."* kendisini ve dolayısıyla Jön Türkleri savunan Nazlı Hanım, cemiyet mensuplarının vatan ve devlete bağlılıklarını, Sultan'a sadakatlerini, kurtuluş için çareler düşündüklerini anlatmış ve şayet Sultan dürüstlüğe olan aşkını kaybettiyse bile kendisinin vicdanının sesini dinleyerek hareket ettiğini sözlerine

eklemiştir. Devamında İstanbul'da bulunduğu süre zarfında bir takım davranışları sebebiyle kendisine Sultan'dan af dilemesinin tavsiye edildiği ve belgelerde geçtiği kadarıyla davranışlarına çeki düzen vermesi gerektiği yönünde[22] bir takım haberler ulaştığını ancak bu uyarı ve tavsiyelere bir anlama veremediğini zira kendisinde bir suç bulmadığını, hassas davranılması gereken konunun ise İstanbul'da ahalinin yaşadığı sıkıntılı hayat olması gerektiğini ifade etmiştir.

Son derece nezih, edebi bir üslupla sert bir muhalefet mektubu sayılabilecek bu metinde Nazlı Hanım, son iki sene içinde pek çok masumun kanının döküldüğünü, bunlara şahit olmadığı için bahtiyar hissettiğini ve Padişah için de yine doğru söze âşık olduğu günlere dönmesi yönünde dua edeceğini bildirmiş ve bir de Padişah'a bu sıkıntıların sona ermesi için milletine bir baba şefkati ile yaklaşmasını tavsiye etmiştir. Jön Türk basınında kimi zaman korkunç bir katil, bir canavar gibi anlatılan Sultan Abdülhamid tasvirinin Nazlı Hanım'ı da etkilediği anlaşılmaktadır. Böylece Meşveret gazetesinin ruhuna uygun bir yazı olan mektup, Ahmet Rıza'nın takdirini kazanmıştır. Oysa Nazlı Hanım sıkıntılı geçen günlerinde hep Sultan'ın yardımına mazhar olmuştur; "*...Dört sene 'akdem İstanbul'da bulunduğum esnâda bir takım bendegâneniz Hakpâyi Şâhânelerinden istifâ-i kusûru mutazammın bir istirhamnâme takdim eylemekliğimi tavsiye etmişlerdi. Ne kusûr ettiğimi bilmediğimden böyle bir cür'etde bulunamazdım. O vakitden beri mağzûb-u hümâyunları olduğuma el-yevm müteşekkirim. Zira Dersaadet'teahâlininfakr-u zarûretini hele bu son iki sene zarfında kurban kanı gibi akan mâsûmun kanlarını mazlûmîninferyâd-u figanlarını hamd olsun görmek işidmek kısmet olmadı. Binâenaleyh Mısır Hükümeti'ne sûret-i gayr-ı resmiyede evvelce tebliğ buyurulan emr-u fermân-ı hümâyûnlarınıicrâdan geri durmayacağım bedihîdir. Mamafih akdemce âşık olduğunuz doğru söze yine taaşşuk buyurmanız için de dua eylemekdeyim. Cenabı cânib el vücûd hazretleri takdir buyurmuşlar ise bugünki dehşet-ü felaket himm-i şahâneleriyle rüya gibi mahv ve zâil olur gider. Kendinizi o zaman mes'ûd ve bahtiyâr bulursunuz. Tebâanızısâ'adet ve ittihadda kemâl-i haritleşâdân görürsünüz. Reayanızın müşfik bir peder mu'amelesinden başka bir*

[22]OA. İ.MTZ. (05), 27-1380, 10 Temmuz 1889.

şeye ihtiyâcıyokdur..." Son olarak sözlerinin acı olduğunu fakat Sultan'a sadık bir bende olarak söyleyebileceği en güzel sözlerin bunlar olduğunu, niyetinde samimi olduğunu ve Sultan'ın şefkatiyle, himmetiyle tüm kötü günlerin sona ereceğine duyduğu inancı dile getirmiştir; "*... Haddim olmayarak ihtimal ki pek acı sözler söyledim. Tesiri ne derecelerde olacağını bilemem. En sâdık bir bendenizin cariyenizin şu zamanda en tatlı olarak söyleyebileceği sözler bundan 'ibâret olacağına emin olunuz.*
Cariyânemin hulûs- ı niyet ve kemâl-i 'ubûdiyet ile yazıldığına itimâd buyurunuz Padişahım.
Câriyeleri Merhûm Mustafa Fazıl Paşa Kerimesi Nazlı"

Bu mektup gerek Batı basınında gerekse Jön Türk basınında ve İstanbul'da yankı bulmuştur. Prenses Nazlı'nın muhalefetini anlamak için başka faaliyetlerinin de gözden geçirmek gerekmektedir. Bu noktada Seyyid Cemaleddin Efgani[23] ile İstanbul'da yaptığı görüşme önemlidir. Zira Cemaleddin Efgani de İslam dünyasında muhalif bir kişiliktir. Ve yine görüldüğü üzere neredeyse profesyonel bir muhalif olan Nazlı Hanım'ın dikkatini çektiğini, Efgani'nin talebeleriyle daima görüştüğünü, İngilizlere karşı olan düşmanlığı hakkında epeyce malumat toplamış olduğunu ortaya koyan bu görüşmeyi konu alan belgede Mısır'da İngiliz varlığı ve Nazlı Hanım'ın İngiltere hayranlığı üzerine düşünceler yer almaktadır. Yine Cemaleddin Efendi de Nazlı Hanım'ın İngiltere hayranlığını anlamak istediğini ve bu sebeple Nazlı Hanım'la görüşmek

[23]Yusuf Akçuraya'ya göre Cemaleddin Efgani bütün İslam aleminin yaşayabilmesi için Müslüman milletlerin milli şuura sahip olmaları gerektiğini düşünmüş ve İslam dünyasının her tarafına çalışmalarıyla etki etmiş, Batı Türklüğü ve Kuzey Türklüğünde milliyet fikrinin gelişmesine hizmet etmiş bir aydındır. Bkz. Yusuf Akçura, *Türkçülük Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, İstanbul, 2012, s. 73-77. 1836-1897 yılları arasında yaşamış olan Cemaleddin Efgani, Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, Rusça ve İngilizce bilmekteydi. 1870'de İstanbul'a gelmiş burada yaymış olduğu fikirler zararlı bulunmuş ve Sultan Abdülhamit tarafından seyahate çıkması tavsiye edilince Mısır'a gitmiştir. İngiltere'ye karşı ortaya koyduğu düşünceler, halkı bilinçlendirmek ve İngiliz işgalinin son bulması yönünde faaliyet göstermiştir. Sultan Abdülhamit kendisini İstanbul'a tekrar davet etmiş ve bu sırada Türkçülerle görüşmüştür. Özellikle sadece din birliğine değil bir milletin güçlü olması için dil birliğinin önemine vurgu yapan Efgani, dil birliğinin din birliğinden daha devamlı olduğu yönündeki fikirleriyle Türkçüler arasında etkili olmuştur. Bkz. *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 424. Hayatı, düşünceleri ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Mahzumi Paşa, *CemaleddinAfganî'nin Hatıraları*, Çev. Adem Yerinde, İstanbul, 2006.

niyetinde olduğu söz konusu belgeden anlaşılmaktadır[24]; "*...Merhum Mustafa Fazıl Paşa'nın kerimesi Nazlı Hanım, SeyyidCemaleddin Efendi'nin Mısır'da bulunan şâkirdleriyledâima mülâkat eylemekdeolub bu sebeblemüşârünileyhin İngilizler hakkında derkâr olan adâvetinitamamiyle tahkik eylemiş olduğundan Dersaadet'e gelmesiyle beraber Seyyid Efendi'yi görmek üzere misafirhâneye kadar gitmek 'azminde bulunmuş idi. SeyyidCemaledin Efendi dahi Nazlı Hanım'ın bir İngiliz'den daha ziyâde İngilizlere merbût bulunduğunu defâ'atleMısrilerdenişitdiği için böyle Osmanlı Müslüman bir kadının şu dereceye kadar İngilizleşdiğininesbâbını anlamak maksadıyla hanım-ı müşarileyhâyı görmek arzusundaydı. Nazlı Hanım Seyyid'in bu arzusundan haberdâroldukda husûl-i mülâkata bir kat daha germiyet verdiğinden Seyyid Efendi geçen Perşembe günü müşarileyhânın ziyaretine gidip kulları dahi beraberinde bulunmuş idi...*" Nazlı Hanım ve Cemaleddin Efgani birbirlerinin düşüncelerini, dünya görüşlerini anlamaya çalışmışlar ve birinin İngiliz hayranlığı diğerinin İngiliz düşmanlığı görüşmenin hareket noktası olmuştur. İngiltere'ye duyduğu düşmanlığı Efgani çok haklı sebeplere dayandırarak Nazlı Hanım'ın İngiltere konusunda fikirlerini değiştirmeye çalışmıştır; "*...Zannetmeyiniz ki İngilizler dest-i temellüklerine geçirdikleri müstemlekâtahâlisinebeynlerinde yani İngiltere'de câri olan mu'âmelât-ı medeniyetkârane ile mu'âmele ederler. Hâşâ, İngilizler temellükden mukaddem ahâliyehüsn-ü nazarla bakarlar ise de bu hâl isticlâb-ıkulûb için kurulmuş bir desise olub bir mahalde temkin-i kadem istimlâk eylediklerinden sonra o mahalde uyuz kelblere bakdıkları nazar-ı hakaretle bakmakdadırlar...*" Her fırsatta İngiliz medeniyetine duyduğu hayranlığı dile getiren Nazlı Hanım'a Cemaleddin Efendi'nin İngilizlerin kendi aralarındaki medeni tavırların sömürge halkları için geçerli olmadığını hatta bir bölgeyi ele geçirdikten sonra o bölgenin halkına ancak sokak köpeği muamelesi yapıldığını anlatması manidardır. Zira bu tarihlerde Mısır, İngiltere işgali altında, bütün iktisadi kaynakları ve yönetimi İngiltere'nin kontrolündedir. Bu durumda Nazlı Hanım'ın İngiliz medeniyetine duyduğu hayranlık ve bunu ifade etmesi en az Sultan Abdülhamid'e karşı kaleme aldığı mektup kadar farklı bir üsluptur. Cemaleddin Efendi içinse anlaşılmaz bir

[24] OA. Y. PRK. ZB. 12-4, 17 Temmuz 1309-29 Temmuz 1893.

tutumdur. Nazlı Hanım'ın Efgani'nin sözlerini dehşet ve hayret içinde dinlediği ve yine bunlar hakkında daha evvel bir şey duymadığı anlaşılmaktadır. Nazlı Hanım'ın kendi üst düzey muhalif dünyası içerisinde aslında Mısır'da, Hindistan'da Müslüman ahalinin neler çektiği konusunda pek bir fikri olmadığı, dünya siyasetini takip etmeye çalışırken BatılıBatılı kaynaklardan beslendiği, ülkesindeki acıları bir kenara bırakarak Sultan Abdülhamid'in yönetimine odaklandığı anlaşılmaktadır. Yukarıda çok yönlü bir muhalif olarak ifade edilen Prensesin Mısır'da kadın hakları konusu dışında bir faaliyeti olmadığı görülmekte bu durum İngiliz hayranlığının bir neticesi midir sorusunu akıllara getirmektedir. Cemaleddin Efendi'nin İngilizsömürge siyaseti hakkında sözlerini pek inandırıcı bulmamış olmalı ki Nazlı Hanım ısrarla İngiltere medeniyetinden bahsetmiş, Seyyid Efendi'nin sözlerinin şu mealde olduğu ifade edilmektedir; "*...bunların medeniyet ve 'ulûm ve maariflerinde derece-i 'ulviyeti kâbil-i inkâr olmayub lâkin bu yüzden zuhûra gelen fevâid-i 'azimenin kâffesini kendi nefislerine hasr eylediklerini ve Mısır'ı istimlâk edecek olurlarsa bîçâreMısrilerin ağızlarına bir katre su bile akıtmayacakları muhakkak bulunduğunu delâil-i kaviyye ile isbâteylemekde idi...*" Nazlı Hanım bu sözler üzerine Cemaleddin Efendi'nin İngilizlerin büyük bir düşmanı olduğu yönünde duyduklarına inandığı söylemiştir. Burada İngiltere'nin politikaları hakkında duyduklarından etkilemesi beklenen Nazlı Hanım Cemaleddin Efendi'nin İngiliz düşmanı olmasına odaklanmış görünmektedir. Ancak kendisini savunmak ihtiyacı duymuş olmalı ki Cemaleddin Efendi'ye hitaben; *"... Ben İngilizlere hâiz oldukları medeniyetden dolayı meyletmekdeyim. Vatanım bulunduğundan başka hıdivliğiyle idâre-i hükümeti ailemizde mevcûd bulunan Mısır ülkesinden İngilizlerin bir karış yer aldıklarını istemediğim gibi İslamiyetim hasebiyle memâlik-i İslamiye'nin de bir avuç toprağını ellerine almalarını tecviz eylemediğime dâir şeref ve vicdânımla yemin ederim. Siz mutlaka benim hakkımda çok şeyler işidmiş olmalısınız. Fakat bu şeyleri size tebliğ eden yanlış tebliğ eylemişdir. Çünkü bir şeyi hakikati üzere tebliğ eylemek âdât-ı şerefiyemizden olmadığını bilirim. Benim say' ve gayretim İngilizlerin bir sûret-i müsâlenetkârane ile Mısır'dan çıkmaları husûsunamasrûfolub sizin dahi bu bâbda benimle müttefik bulunacağınıza itimâdım vardır. Zira bu tarik Halife-i Müslimin efendimizin pek çok müşkilâtı onunla halleydikleri tarik-i savâbdır. Bizim halkımız İngilizleri kavga ve ağız gürültüsüyle Mısır'dan çıkarmak*

istiyorlar. Bu hal ise İngilizleri bir kat daha Mısır'da sâbit-i kadem eyler. Ben ledünniyât-ı umûravukûfum hasebiyle ahâlimizi bu arbede ve patırtıdan men' etmek istediğim için beni İngiliz ve kâfir nâmıyla yâd ederler. Halbûki İngilizlerin bir saat evvel Mısır'dan çıkdıklarını kalben temenni eylemekde bulunduğum Cenâb-ı Mevlâya malûm bulunduğu gibi bundan böyle vukû'u bulacak mülâkatlarımızda bu sözümü size de isbât eyleyeceğim…" Görüldüğü üzere Nazlı Hanım, İngiltere'ye karşı beslediği muhabbetin aslında Sultan Abdülhamid'in temkinli politikasına benzediğini, sulh ve sükûnetle Mısır'da İngiliz etkisini bertaraf etmenin çok daha hayırlı olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Oysa İngiltere çok uzun yıllar Mısır'dan çıkmayacağının işaretlerini işgalin ilk gününden itibaren vermiştir.

İşte söz konusu ilişkileri, muhalif kimliği, cesur ve meraklı kişiliği sebebiyle İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde seyahatleri, görüşmeleri kontrol altına tutulmuştur. Bunun sebebi kendisinin fikirleri, bağlantıları ve özellikle İngiltere ile olan ilişkilerdir[25]. Nazlı Hanım'ın İstanbul'da mı yoksa Mısır'da olduğunun tahkik edilmesi söz konusu olduğu gibi İstanbul'daki davranışlarından duyulan rahatsızlık sebebiyle Mısır'a gitmesi ve bir daha dönmemesine gayret edilmiştir. Hatta dönmesine engel olmak için Nazlı Hanım'a bağlanmış olan maaşın da banka vasıtasıyla her ay Mısır'a havale edilmesine karar verilmiştir[26]. Yine Mısır'a gitmekten vazgeçmemesi için doğruca İskenderiye'ye hareket edecek vapura kadar kendisine nezaret edilmesi de söz konusu olmuştur[27]. Daha önce bahsedildiği üzere Nazlı Hanım çok genç yaşlarından itibaren Avrupa ülkelerini görmek arzusunda olmuş ve eline geçen fırsatlarda Avrupa'ya çeşitli vesilelerle seyahatlerde bulunmuştur. Seyahat ettiği yerler arasında Marsilya, Nice, Paris ve Almanya da bulunmaktadır. Sultan, Nazlı Hanım'ın bu seyahatlerde de takip edilmesini istemiştir. Elbette bunun sebebi Avrupa'da Sultan'a karşı kimselerle görüşmesinden duyulan endişedir[28]. Bu takibatlar neticesinde Sultan'a verilen bilgiler arasından Nazlı Hanım'ın tedavi için Kissingen kaplıcalarına gideceği bilgisi yer alırken kendisinin Sultan'a bağlılığı

[25] OA. BEO., 300-22444, 12 Teşrin-i Evvel 1309, 24 Ekim 1893.
[26] OA. İ. MTZ. 05-29-1572, 14 Rebi'ül- Âhir 1311, 12 Teşrin-i Evvel 1309, 24 Ekim 1893.
[27] OA. Y.PRK.ZB. 12-42, 14 Rebiyü'lÂhir 1311, 12 Teşrin-i Evvel 1309, 24 Ekim 1893.
[28]OA. Y. PRK. EŞA. 30-43, 13 Haziran 1314- 25 Haziran 1898

ve muhaliflere nasihatlerde bulunduğu da yazmaktadır. 1890'lı yılların başında şiddetle muhalefetin yanında yer alan Nazlı Hanım, 1900'lerin başına doğru farklı bir tutum izlemeye başlamıştır. Bunda maddi bakımdan düştüğü sıkıntıların etkisinin olması muhtemeldir. Önceden Ahmet Rıza'nın Meşveret gazetesini ve benzer yayınları takip eden Nazlı Hanım bu tarihlerde yine bir muhalif yayın olan mizah gazetesi Beberuhi'yi lanetlediği, birlikte Avrupa basınında çıkan fotoğrafları ve övgülerine rağmen Ahmet Rıza'yı ve etrafındakileri de şiddetle tenkit ettiği görülmektedir[29]. 1898 tarihinde Paris'ten Nazlı Hanım hakkında gelen bir mektupta bu durum şu sözlerle anlatılmıştır; "*... söz erbâb-ı fesâdın harekât-ı nimet-i nâ- şinâsânesine intikal eylemekle müşârü'n-ileyhâ makam-ı muallâyı hilâfete kemâl derecede sadâkat ve 'ubûdiyet, bi'l-cümle müslimin ve müslimât ve kâffe-i sunûf-ı tebâa için en mukaddes vazife olduğunu beyân ve gerek Rıza'nın gerekse Cenevre'deki erbâb-ı fesâdın harekâtını şedidentakbîhetdi. Hele Beberuhi nâm varak –pâre-i fesâdınneşriyât-ı mel'unesinden dolayı lânetler okudu. Lahey Sefâret-i seniyyesikitâbetinetâ'yin buyurulan Reşid Bey o sırada ziyârete gelmiş olmağla kendisine birçok nasihatler verdi. Nazlı Hanımefendi şu sırada seyahati meslek-i âkılânesi ve nüfûzunuerbâb-ı fesâdın takbihine ve münâsebetdüşdükçe onları dâire-i musâdakata davete isti'mâl eylemesi sâyesinde fevkâlâdehüsn-i tesiri mûcib olacağı şübhesizdir.*"

SONUÇ

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı topraklarında yönetime karşı muhalefet oldukça güçlü bir konumdaydı. Sadece siyasi ve iktisadi sahada değil toplum hayatının her alanında değişen dünya düzeninin etkileri açıkça görülmekteydi. Giyim kuşamdan eğitime, aile hayatından iş hayatına, siyasetten iktisada bir değişim ve Batılılaşma eğilimi söz konusuydu.

[29]OA. Y.EE. 15-105**,** Paris fi 26 Haziran Efrenci Sene 1314, 8 Temmuz 1898. Beberuhi, İsviçre'de yayınlanan bir mizah dergisidir. 1 Şubat 1898 yılında yayımlanmaya başlanmış, içerisinde karikatürlere de yer verilmiştir. Cenevre'de neşredilen derginin başyazarı olarak takma adlı Karagöz tiplemelerinden "Beberuhi" gösterilmiştir. Abdülhamid'i oldukça yeren yazılar içeren bu dergi ancak beş sayı kadar yayınlanmıştır. Bkz. Emine Şahin, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Osmanlı'da Mizah Basını", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 7, Sayı 2, s. 33-34.

İdeolojilerin basın yoluyla yayıldığı, muhaliflerin Avrupa destekli bir biçimde Osmanlı toprakları dışında örgütlenmeleri yine bu dönemde güç kazanmıştır. Kadınların da aktif olarak hayatın içerisinde yer almak için verdikleri mücadele yine bu dönemde sonuç vermeye başlamıştır.

Tüm bu karmaşık ve renkli manzara içerisinde Osmanlı Devleti için Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminden itibaren çözülmesi gereken bir sorun olarak bulunan Mısır Hidiv Hanedanı da muhalefetin destekçisi olmuştur. Dönemin tüm renklerini üzerinde taşıyan Prenses Nazlı Hanım da Jön Türklerin hamisi Mustafa Fazıl Paşa'nın kızıdır. İngiltere'ye duyduğu hayranlık, siyaset ve sanata merakı, birden fazla yabancı dili iyi derecede konuşması, evinde düzenlediği sanat ve siyaset sohbetleri, Mısır'da kadın hareketinin öncü isimlerinden biri olması, özellikle resme olan merakı ve Doğu toplumuna, kadına oryantalist bakış açısını eleştirmesiyle dikkat çeken bir kadın aydın tipidir.

Bu çok yönlü Prensesin aslında muhalif olmayı tercih ettiği, gittiği her yer ve karşılaştığı her durumda muhalefet etmesinden anlaşılmaktadır. İngiltere aleyhtarı Cemaleddin Efgani'yi anlamaya çalışması ve görüşmesi, Tunus'ta "Genç Tunuslular" ile yakınlaşması, Paris'te Ahmet Rıza ile olan diyalogu ve nihayet yüzyılın sonunda artık güçlenen muhalefete karşı biraz da maddi sıkıntılar sebebiyle Sultan'ın yanında yer alması bunu göstermektedir. Bir İngiliz mürebbiye tarafından ve Hidiv ailesinin bir mensubu olarak muhalefet geleneği içinde yetişmiş olan Nazlı Hanım düğününde giydiği Avrupa tarzı gelinlikten, başında bir erkek olmadan Avrupa'ya yaptığı seyahatler ile de eleştirilere hedef olmuş, bir Müslüman kadının bu şekilde seyahat etmesinin uygun olmadığı yönünde uyarılsa bile yolundan dönmemiştir. Hayatının sonuna kadar İngiliz medeniyetine duyduğu hayranlığı saklamadığı gibi dönem için oldukça radikal ve özgür bir hayat sürmüştür. Eleştiriler ve övgülerle birlikte Prenses Nazlı Hanım, Sultan Abdülhamid döneminin belki de en farklı muhalifi, muhalif yaşamı ile bu dönemde öncü bir role sahip kadındır. Buna rağmen hakkında yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. En etraflı çalışma Prof. Dr. Atilla Çetin'in Nazlı Hanım hakkında kitabıdır. Ancak burada da Nazlı Hanım'ın muhalefeti, Jön Türklerle münasebeti, İngiliz medeniyetine hayranlığı üzerine bir

değerlendirme yapılmamıştır. Nazlı Hanım hakkında yapılan çalışmalarda bir tarafgirliğin olduğu söylenebilir. Atilla Çetin'in, arşiv belgeleriyle birçok sorun ortada olmakla birlikte tarafsız bir değerlendirmeye gidilmemesi yanında Muhammed Ferid, *Mısır Mısırlılarındır İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilafeti* adlı eserinde Prenses Nazlı'nın yaşamı hakkında verdiği bilgilerle Osmanlı Arşivi'nde yer alan bilgiler örtüşmekte, karmaşık görünen tutumları kısmen açıklanabilir bir hal almaktadır. Bu eserde Halil Şerif Paşa ile evliliği sırasında Paris'te Avrupai tarzda bir hayat sürdüğü, Mısır'a dönünce pek çok yabancıyla ve İngiliz subaylarla yakınlık kurduğu bilgisi yer almaktadır. Ayrıca erkeklerle Avrupai geleneklere göre bir araya geldiği, evinde musiki geceleri düzenlediği, yemeklerin öncesinde ve sonrasında şarap özellikle şampanya içtiğinden bahsedilmektedir. Çalışmada Nazlı Hanım'ın yaşam biçimi malum olduğundan kendisinin ahlaka mugayir bir hayat yaşamasından endişe edilmesi sebebiyle uyarıldığından bahsedilmişti. İşte bu uyarıların sebebinin Mısır'daki yaşam biçimi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yine bu eserde Nazlı Hanım'ın Sultan Abdülhamid için Hidiv aleyhine casusluk yaptığı diğer taraftan Abdülhamid'e dair bilgileri İngilizlere taşıdığı nakledilmektedir[30]. Tabii bu yaşam tarzı ve politik manevraları Onun aynı zamanda siyaset, sanat ve fikir hayatına dair bilgisinin zenginliğini de ortaya koymaktadır. Bu noktada Nazlı Hanım'ın hem Sultan'dan kira, maaş ve ev yardımı aldığı hem Jön Türklerle birlikteliği, Mısır'dan İngilizlerin çekilmesini istediğini Efgani'ye söylerken İngiliz hayranlığını dile getirmesi gibi güven telkin etmeyen yaşamı ve tutumunun daha çok kendi menfaatleri icabı ortaya çıktığı izlenimi uyandırmaktadır. Tüm bunlarla birlikte bu dönemin muhalefetini, geçirilen büyük değişim ve çelişkileri anlamak için iyi bir örnektir. Arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla Sultan'ın hem iltifatına mazhar olup hem takibine uğramıştır. Bu yönleriyle dönemi özelliklerini, değişimleri, Osmanlı Devleti'nin durumunu farklı bir bakış açısıyla değerlendirmek için Nazlı Hanım önemli bir örnektir.

[30] Muhammed Ferid, *Mısır Mısırlılarındır İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilafeti,* Çev. Ali Benli, Macit Karagözoğlu, İstanbul, 2007.

KAYNAKÇA

OA. Y. PRK. ZB. 12-4, 17 Temmuz 1309-29 Temmuz 1893.
OA. BEO., 300-22444, 12 Teşrin-i Evvel 1309, 24 Ekim 1893.
OA. İ. MTZ. 05-29-1572, 14 Rebi'ül- Âhir 1311, 12 Teşrin-i Evvel 1309, 24 Ekim 1893.
OA. Y.PRK.ZB. 12-42, 14 Rebiyü'lÂhir 1311, 12 Teşrin-i Evvel 1309, 24 Ekim 1893.
OA. Y. PRK. EŞA. 30-43, 13 Haziran 1314- 25 Haziran 1898
OA. Y.EE. 15-105**,** Paris fi 26 Haziran Efrenci Sene 1314, 8 Temmuz 1898.
OA. HR. SYS. 926, 6-7, 28 Haziran 1896
OA. Y. PRK. EŞA. 30-43, 25 Haziran 1898.
OA. İ.MTZ. (05), 27-1380, 10 Temmuz 1889.
O.A. İ.DH. 780-63446,27 Ocak 1879.

Prenses Nazlı Sultan Hanımefendi Tarafından Abdülhamid'e Mektup, Ahmed Rıza, 12 Cemazielahir 1314, Meşveret, cilt: I, sayı: 22, sayfa: 2-3.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye,* C. II, Yay. Haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Ramazan Tosun, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1996.

Muhammed Ferid, *Mısır Mısırlılarındır İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilafeti,* Çev. Ali Benli, Macit Karagözoğlu, İstanbul, 2007.

Muhammed Mahzumi Paşa, *Cemaleddin Afganî'nin Hatıraları*, Çev. Adem Yerinde, İstanbul, 2006.

Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1999.

Akçura, Yusuf; *Türkçülük Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, İstanbul, 2012.

Ataman, Bora; "Türkiye'de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamid Sansürü", *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı 14, Ocak 2009, İstanbul, s. 21-49.

Bozpınar, Şit Tufan; "Mustafa Fazıl Paşa 1830-1875", *TDV. İA*. C. 31, İstanbul, 2006.

Çetin, Atilla; *Mısırlı Prenses Nazlı Hanım'ın Hayatı 1853-1913, 100. Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle,* İzmit, 2013.

Dumont, Paul; *Osmanlıcılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk*, Çev. Ali Berktay, YKY. Yay., İstanbul, 1999.

Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1861-1876*), C. VII, TTK. Ankara, 2003.

Kızıltoprak, Süleyman;*Mısır'da İngiliz İşgali 1882-1887*), Tarih Vakfı yurt Yay., İstanbul, 2010.

Lewis, Bernard;*Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK., Ankara, 2000

Mardin, Şerif;*Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yay., İstanbul, 2014.

Roberts, Mary; "Karşıtlıklar, Said, Sanat Tarihi ve 19. Yüzyıl İstanbul'unda Osmanlı Kimliğini Yeniden Keşfetmek*", Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu Kitabı*, 9-10 Aralık 2006, İstanbul, 2007.

Sağ, Vahap; "Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk" *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1 Doç. Dr. Feramuz AYDOĞAN'ın Anısına.

Şahin, Emine; "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Osmanlı'da Mizah Basını", *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 7, Sayı 2.

Topuz, Hıfzı; *100 Soruda Türk Basın Tarihi,* İstanbul, 1973.